

## جایگاه سکونتگاه‌های شهری ایران، در عرصه‌ی

## جهانی شدن و توسعه‌ی پایدار

### نصراله فلاح تبار<sup>۱</sup>

استادیار جغرافیای انسانی - برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام (ره)، شهرری، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۴/۰۳/۲۰

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۰۱/۱۷

#### چکیده

یکی از معیارهای مهم توسعه‌ی پایدار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، توجه ویژه به شهرها و سکونتگاه‌های شهری است. فرایند شهرنشینی در ایران بی وقفه و مستمر و پویا، همگام با جهانی شدن طی مسیر می‌کند. این مهم یکی از موضوعات پرارزش در حوزه‌ی توسعه‌ی شهری به خصوص جهانی شدن شهری به شمار می‌رود. کنترل روند توسعه در سکونتگاه‌های انسانی، از فعالیت‌های سخت و انرژی بری است که همواره مد نظر برنامه‌ریزان می‌باشد. بسیاری از افرادی که ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی، آلونک‌ها، زاغه‌ها هستند، برخی دچار مسائلی می‌گردند که ناشی از بدبختی‌های پنهانی است که در آنان و عده زیادی از مردم فقیر سراسر گیتی وجود دارد و اینها در روند جهانی شدن آشکار می‌شوند و گاه مشکلاتی را نیز پدیدار می‌سازند. در این راستا، جمعیت ایران اسلامی در سال ۱۳۳۵ تعداد ۱۸۹۵۴۷۰۴ نفر بوده که تعداد ۵۹۵۳۵۶۳ نفر آن را جمعیت شهری به خود اختصاص داده و در ۲۰۱ نقطه‌ی شهری ساکن بوده‌اند و در سال ۱۳۹۰ یعنی ۵۵ سال بعد، جمعیت ایران به ۷۵۱۴۹۶۶۹ نفر افزایش یافته که تعداد ۵۳۶۴۶۶۶۱ نفر آنان را جمعیت شهری تشکیل می‌دهد که در ۱۱۴۰ نقطه‌ی شهری مستقر بوده‌اند. لذا، در این مدت تعداد ۴۷۶۹۳۰۹۸ نفر بر جمعیت شهری افزوده شده و تعداد ۹۴۱ نقطه‌ی شهر نیز افزایش یافته است. از طرفی، از بُعد پر جمعیت‌ترین کشورهای جهان، ایران در رتبه ۱۷ قرار گرفته است و از نظر ضریب شهرنشینی، آمریکا ۷۹ درصد، ترکیه ۷۶ درصد و ایران ۷۰ درصد می‌باشد. این آمارها نشان از این دارد، که در عرصه‌ی جهانی شدن، ایران همسو با سایر کشورهای جهان حرکتی روبه جلو در زمینه‌ی توسعه‌ی پایدار دارد. پرواضح است که کمبود منابع ضروری، فقدان نیروهای متخصص، مدیریت‌های ضعیف و از طرفی فساد، فقر، نامالیقات متفاوت اقتصادی و اجتماعی از عواملی‌اند که توان دولتمردان و حکومت‌ها را در خدمات رسانی به آحاد مردم، محدود ساخته است. اما نمی‌توان همانند گذشته به سادگی از کنار این معضلات گذشت، بلکه باید با امیدواری به آینده و با برنامه‌ریزی و مدیریت شایسته، با انجام اقدامات ضروری در زمینه‌ی امکان دسترسی سهل‌تر به مسکن مناسب، ایجاد زیرساخت‌های لازم و اساسی، ارایه‌ی خدمات مناسب اولیه، حذف و یا کم رنگ نمودن نابرابری‌های آشکار بین اغنیاء و فقراء و با هدف کمال مطلوب انسانی، راه را به سمت توسعه‌ی پایدار در عرصه‌ی جهانی شدن هموار ساخت که در این مقاله به بخشی از آن پرداخته می‌شود.

**واژگان کلیدی:** سکونتگاه‌های شهری، شهرها، جهانی شدن، نابرابری‌ها، توسعه‌ی پایدار.

#### - مقدمه

تحقیقات نشان می‌دهد که عرصه‌ی جهانی شدن پیامدهای سودمندی را در بخش‌های مختلف در پی داشته است، لیکن، توزیع نابرابر منابع و در تعاقب آن توزیع ناعادلانه منافع در فرایندهای جهانی شدن، فلسفه‌ی حاکمی است که بر این فضا چنگ انداخته و موتور حرکتی آن شده است و اگرهم وجود راه مطلوبی توأم با فناوری اطلاعات برای پیشبرد برخی از اهداف مؤثراقتاده است، اما این سازوکار نمی‌تواند کارآیی لازم و همسویی را با زمینه‌های مختلف داشته باشد و نمی‌تواند پاسخگوی نیازمندی‌های جوامع انسانی بوده و یا در یک چشم‌انداز بلند مدت، مد نظر قرار گیرد.

بدیهی است، پراکندگی سکونتگاه‌ها در درون بخش‌های قابل سکونت، به صورت بسیار نابرابر صورت گرفته است و در اصل، در پراکندگی جمعیت و سکونتگاه‌ها در روی زمین، عوامل مختلف و بسیار پیچیده‌ای مؤثر واقع می‌شوند (تولون، ۱۳۷۴: ۲۱).

لذا، در مدیریت شهری توجه لازم و اساسی به لایه‌های زیرین جامعه و آشکار نمودن ارزش و اعتبار مردم سالاری محلی و اجرای طرح‌های شایسته و بایسته جهت توسعه‌ی پایدار ضروری است. همچنین، ایران اسلامی نیز همانند سایر کشورهای دنیا در راستای جهانی شدن، باید در تلاش گسترده‌ای باشد، تا در این عرصه باز نماند و آسیب‌پذیری سکونتگاه‌های شهری را کاهش و امنیت لازم را در آن‌ها برقرار سازد.

آن چه امروزه در شهرهای جهان و شهرهای میهن اسلامی و در لابلای برنامه‌ریزی‌های شهری و در راستای جهانی شدن پدیدار شده، ضرورت بررسی دقیق و موشکافانه پیرامون سکونتگاه‌های شهری است. بنابراین، این تحقیق، ضمن بررسی‌های میدانی و سوابق و اسناد مربوطه، با امعان نظر به دیدگاه‌های صاحب نظران و مصاحبه با مدیران شهری، از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی و از نظر هدف کاربردی است.

#### - مشکلات سکونتگاه‌های شهری در عرصه‌ی جهانی شدن و توسعه‌ی پایدار

#### - شتاب شهرنشینی

امروزه چه در کشورهای پیشرفته و چه در کشورهای جهان سوم ملاحظه می‌شود که جمعیت جهان روز به روز افزایش یافته است و این افزایش جمعیت، دولتمردان به ویژه مدیران شهری را با چالش‌های جدی مواجه ساخته‌اند. ایران اسلامی نیز در این زمینه به خصوص در دیدگاه جهانی شدن، به طور غیر باوری با ازدیاد جمعیت آنهم جمعیت شهری و شهرنشین شدن روبرو می‌باشد و این خود زنگ خطری برای حکومت و مدیران شهری است و تنها به اجراء گذاشتن برنامه‌های منسجم و دلسوزانه، چاره‌ی کار می‌باشد.

چنانچه وضعیت آماری کشور ایران را از سال ۱۳۳۵ تا سرشماری ۱۳۹۰ در نظر بگیریم، آشکار می‌شود که چگونه جمعیت شهری ایران سیر صعودی شهرنشین شدن را طی می‌کند و همزمان به همین سرعت از جمعیت روستایی کاسته می‌شود. این مهم در جدول شماره‌ی (۱) تبیین گردیده است.

جدول شماره‌ی (۱): بررسی وضعیت جمعیت کشور از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۹۰ (در یک دوره‌ی ۵۵ ساله)

سال	کل جمعیت	شهری	روستایی
۱۳۳۵	۱,۱۹۵,۴۷۰,۴	۵۹۵,۳۵۶,۳	۱,۳۰۰,۱۱۴,۱
۱۳۴۵	۲,۵۷۸,۸۷۲,۲	۹۷۹,۴۲۴,۶	۱,۵۹۹,۴۴۷,۶
۱۳۵۵	۳,۳۷۰,۸۷۴,۴	۱,۵۸۵,۴۶۸,۰	۱,۷۸۵,۴۰۶,۴
۱۳۶۵	۴,۹۱۹,۳۹۱,۲	۲,۶۸۴,۴۵۶,۱	۲,۲۳۴,۹۳۵,۱
۱۳۷۵	۶,۰۰۵,۵۴۸,۸	۳,۶۸۱,۷۷۸,۹	۲,۳۰۳,۷۶۹,۳
۱۳۸۵	۷,۰۴۹,۵۷۸,۲	۴,۸۲۵,۹۹۶,۴	۲,۲۲۳,۵۸۱,۸
۱۳۹۰	۷,۵۱۴,۹۶۶,۹	۵,۳۶۴,۶۶۶,۱	۲,۱۴۴,۲۹۰,۸

منبع: سازمان آمار کشور، سرشماری‌ها

آشکار است که پس از انقلاب صنعتی اکثر کشورهای صنعتی به سرعت شهر نشین شدند و این پدیده‌ی ناخواسته با ورود صنعت به کشورهای در حال پیشرفت، خود به خود سبب شد تا در این کشورها هم گرایش به شهرنشین شدن افزایش یابد. به طوری که، ضریب شهرنشینی در کشورهای توسعه‌یافته ۷۵٪ و در کشورهای کمتر توسعه‌یافته ۴۶٪ می‌باشد و این روند همچنان ادامه دارد. هرچند که آهنگ شهرنشین شدن شتاب اولیه‌ی خود را از دست داده است، لیکن، همین امر سبب شده که هر روز شهرها بزرگ و بزرگتر شده و کلان شهرهای زیادی پس از انقلاب صنعتی نمایان گشته‌اند و هر روز هم شاهد پدیدار شدن شهرها و کلان شهرها در گوشه و کنار جهان و کشور ایران می‌باشیم.

جدول شماره‌ی (۲): بیست کشور پُر جمعیت جهان (سال ۱۳۹۲)

رتبه	نام کشور	جمعیت (میلیون نفر)
۱	جهان	۶,۹۸۷
۲	چین	۱,۳۴۶
۳	هند	۱,۲۴۱
۴	ایالات متحده آمریکا	۳۱۲
۵	اندونزی	۲۳۸
۶	برزیل	۱۹۷
۷	پاکستان	۱۷۷
۸	نیجریه	۱۶۲
۹	بنگلادش	۱۵۱
۱۰	روسیه	۱۴۳
۱۱	ژاپن	۱۲۸
۱۲	مکزیک	۱۱۴/۸
۱۳	فیلیپین	۹۵/۷
۱۴	ویتنام	۸۷/۹
۱۵	ایتالیایی	۸۷/۱
۱۶	مصر	۸۲/۶
۱۷	آلمان	۸۱/۸
۱۸	ایران	۷۷/۹
۱۹	ترکیه	۷۴
۲۰	جمهوری دمکراتیک کنگو	۶۷/۸
۲۱	تایلند	۶۹/۵

منبع: هفته نامه برنامه خبری - تحلیلی ۴۵۲

بدیهی است، عنایت خاص به چگونگی وضعیت آمارهای جمعیتی ایران و جهان از نظر متخصصان، جمعیت‌شناسان و جغرافیدانان، چه در کشورهای توسعه‌یافته و چه در کشورهای در حال توسعه و نیز میزان جمعیت شهرنشین، گویای عرصه جهانی شدن و توسعه پایدار سکونتگاه‌های انسانی به ویژه شهری است، به صورتی که در جداول شماره‌ی (۲ و ۳) تبیین گردیده است.

جدول شماره‌ی (۳): مقایسه‌ی مشخصات جمعیتی ایران با جهان (سال ۱۳۹۲)

نام و وضعیت کشورها	جمعیت (میلیون نفر)	نرخ رشد طبیعی (درصد)	نرخ خالص مهاجرت (در هزار)	نسبت جمعیت سال ۲۰۵۰ به ۲۰۱۱	نسبت افراد زیر ۱۵ سال (درصد)	نسبت افراد بالای ۶۵ سال (درصد)	ضریب شهرنشینی (درصد)
جهان	۶۹۸۷	۱/۸	-	۱/۴	۲۷	۸	۵۱
کشورهای توسعه‌یافته	۱۲۴۲	۰/۲	۲	۱/۱	۱۶	۱۹	۷۵
کشورهای کمتر توسعه‌یافته	۵۷۲۵	۱/۴	-۱	۱/۴	۲۹	۶	۴۶
کشورها با حداقل توسعه	۸۶۱	۲/۴	-۱	۲/۱	۲۱	۳	۲۸
آمریکا	۳۱۱/۷	۰/۵	۳	۱/۴	۲۰	۱۳	۷۹
ترکیه	۷۴	۱/۲	۱	۱/۳	۲۶	۷	۷۶
امارات متحده عربی	۷/۹	۱/۲	۱۱	۱/۵	۱۸	۱	۸۳
بنگلادش	۱۵۰/۷	۱/۵	-۳	۱/۵	۳۱	۵	۲۵
هند	۱۲۴۱/۳	۱/۵	-۰	۱/۴	۳۳	۵	۲۹
ایران	۷۷/۹	۱/۳	-۰	۱/۳	۲۵	۵	۷۰
پاکستان	۱۷۶/۹	۲/۱	-۲	۱/۸	۳۶	۴	۳۵
اندونزی	۲۳۸/۲	۱/۳	-۱	۱/۳	۲۸	۶	۲۳

منبع: هفته‌نامه برنامه‌خبری - تحلیلی ۴۵۲

#### - انباشت ناهمگون و نابرابر سرمایه‌ها

مسأله‌ای که سبب شد تا ما شاهد رشد بی‌رویه‌ی جمعیت شهرنشین باشیم و روز به روز هم بر آن افزوده گردد، عدم توجه یا کم‌توجهی به حضور جمعیتی بود که بی‌وقفه به شهرها هجوم می‌آوردند. از طرفی، به فقر شهری و فقر روستایی توجه لازم نشده و بخش قابل توجهی از جمعیت سکونتگاه‌های شهری و روستایی از نظر دورمانده‌اند. فقرای روستایی معیشت سخت و زندگی در روستا را به راه هموارتر و بی‌زحمت‌تر کار با هر شرایطی در کارخانجات مستقر در شهرها، ترجیح داده و به شهرها مهاجرت نمودند و فقر و ناتوانی آنان سکونتگاه‌های غیر رسمی را در گوشه و کنار شهرها به ارمغان آورد.

این سیل خروشان جمعیت مهار نشده و ناخواسته، کشاورزی صدها ساله‌ی نیاکان خود را رها نموده و با هر ذلت و بدبختی شهرنشین گردیده، بلکه، گریبانگیر شهرها شده‌اند و این مهم در حالی پدیدار گردید که، شهر هم خود با تنگناها و جمعیت فقیر شهری اش به شدت در جدال بود.

اما، آن چه نگران‌کننده است، این است که فقر شهری در شهرهای روبه‌رشد در کشورهای جهان سوم فرم خاصی به خود گرفته است و نابرابری در این گونه شهرها به حدی است که زنان و به ویژه کودکان را نیز در بر گرفته، تضادها را افزایش داده و تنش‌های قومی را شدت بخشیده است. این مسأله زمینه را برای پدیدارشدن حلبی‌آبادها، زاغه‌ها، سکونتگاه‌های ناسالم و ناامن که برخی شبانه و دور از چشم مسئولین به وجود می‌آیند، فراهم ساخته است. از بعد دیگر، محرومیت‌های اقتصادی و اجتماعی لجام گسیخته و پنهان شهرها، هراز گاهی منجر به ناآرامی‌های

اجتماعی و خشونت‌های غیر قابل انتظار می‌گردد، یا سبب شدت بخشیدن به آن‌ها می‌شود و دغدغه‌های جدیدی را برای مدیران شهری به وجود می‌آورد.

این جاست که سکونتگاه‌های انسانی شهری و به دور ماندن از رفاه نسبی، در جدال برای زندگی در تلاش‌اند، تا سامان نسبی در زندگی به وجود آورند. اما، این در حالی است که بانک جهانی برآورد می‌کند که در سال ۲۰۰۰ میلادی ۱۵۰۰ میلیون نفر، زیر خط بین‌المللی فقر یعنی یک دلار در روز زندگی می‌کنند و اغلب آنان را زنان تشکیل می‌دهند (مرکز مطالعات شهرداری تهران، ۱۳۸۸: ۱۷)، این مسأله تکلیف را برای دولت‌ها روشن ساخته است که برای جمعیت فقیر شهری باید چاره‌اندیشی شود، این جمعیت در حال رشد نیاز به غذا، مسکن، بهداشت، تحصیلات، حمل و نقل، شغل و حقوق متعادل جنسیتی و از همه مهمتر رسیدن به کمال والای انسانی را دارند.

لذا در همین زمینه، بیشتر سیاست‌های اجتماعی به طور مستقیم به منظور حفظ نوعی توزیع درآمد در یک نظام اجتماعی و یا اغلب برای باز توزیع درآمد میان گروه‌های اجتماعی مختلف تشکیل دهنده آن جامعه، اتخاذ می‌شوند (هاروی، ۱۳۷۹: ۴۰).

بنابراین، لازم است برای ورود به شبکه‌ی شهرهای جهانی حکمروایی خوب شهری هم دیده شود. این حکمروایی، باید زمینه‌ی لازم برای ایجاد امنیت میهمان و میزبان را فراهم سازد و از پیامدهای منفی زیست محیطی، اجتماعی و اقتصادی جهانی شدن شهر بکاهد (صرافی، ۱۳۸۸: ۹۶).

#### – عرصه‌ی اطلاعات و ارتباطات شهرها

تحقیقات صورت گرفته حکایت از این دارد، که در عرصه‌ی اطلاعات و ارتباطات، امکان لازم برای بین‌المللی کردن سرمایه‌ها پدیدار شده است. سرمایه‌گذاری‌هایی که در این راستا صورت می‌گیرند، زمینه را برای سرمایه‌گذاری‌های خارجی به وجود آورده است که شهرها می‌توانند در صحنه‌ی رقابت بین‌المللی، یک نوع سرمایه‌گذاری با مزایای نسبی داشته باشند. بنابراین، سکونتگاه‌های انسانی در روند جهانی شدن، مبادرت به ایجاد صحنه‌ی رقابت آمیز ارتباطات و شبکه‌های بین‌المللی برای چاره‌جویی نموده‌اند، تا بتوانند در سطح جهان، نیازهای داخلی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی خود را پویا مطرح سازند، تا بتوانند ضمن ارتباط شایسته با حومه‌های محلی و با کشورها و شهرهای موجود در حوزه‌ی جهانی، تعامل لازم را برقرار سازند.

عرصه‌ی اطلاعات و ارتباطات، جوامع شهری را برآن داشته تا سرمایه‌گذاری را به سمت و سوی جهانی سوق دهند و تنها به ارتباط در سطوح محلی اکتفا نشود. می‌دانیم که در عرصه‌ی جهانی شدن، گسترش شهرنشینی و مسائل و مشکلات خاص زندگی شهری، بیش از پیش ضرورت توجه همه جانبه به راهبردها و چاره‌های سودمند برای بهینه سازی زندگی ساکنان شهرها را، روشن ساخته است (سعیدنیا، ۱۳۸۳).

#### ۴- توانمندی‌های شهری و فرصت‌های پیش‌رو

شهرها همیشه با مسائل اجتماعی و اقتصادی دست و پنجه نرم می‌کنند و در بسیاری از شهرها، شهروندان با تغییر و تحولاتی در ارزش‌های اجتماعی، سنتی، معنوی، ریشه‌ها و فرهنگ‌ها، با چالش‌های انسانی ناشی از جهانی شدن درگیرند.

تحقیقات حاکیست که تا همین اواخر، موفقیت، افول و رکود شهرها و دیگر سکونتگاه‌ها به میزان بسیار زیاد و گاه منحصر به خصوصیات منطقه‌ای، جغرافیایی، منابع یا ویژگی‌های سیاسی بستگی داشته است. این ویژگی‌ها به شهرهایی تعلق دارد که در فصل مشترک گذرگاه‌های جریان‌های مهم ارتباطی واقع گردیده، به آبراه‌ها و بنادر مرتبط بوده و یا در مناطق پیرامون فرآوری تولیدات یا تجارت محصولات کشاورزی یا منابع معدنی رشد یافته‌اند. در اقتصاد متکی بر جهانی شدن، این عوامل دیگر تنها نیروهای محرک شهرها به حساب نمی‌آیند. نکته این است که محل، مقصد نیست، اما نقطه‌ی مشترک این است که تمام مناطق پررونق و حداقل مجموعه‌ای از شرایط برای توسعه و ماندگاری نیازمندند. این شرایط مستقیم یا غیر مستقیم با اقدامات حکومت مرکزی و محلی شکل می‌گیرد. این ترکیب، از محلی به محل دیگر تفاوت خواهد کرد، اما به طور کلی، شرایطی مثل انگیزه‌های رشد، مخارج مالیاتی، امکانات سطح بالای آموزشی، مراکز تحقیقاتی و دانشگاه‌ها به همراه زیرساخت‌های سالم و خدمات شهری، دسترسی به مسکن، ارتباطات عالی و سامانه‌های کارآمد حمل و نقل را در بر می‌گیرد. البته همه‌ی این عوامل زیربنایی، هدف اصلی و محصول حکمرانی خوب است (مرکز مطالعات شهرداری، ۱۳۸۸: ۲۵).

اگر چه رابطه‌ی میان مناطق شهری و روستایی هنوز هم عواملی را شامل می‌گردد که به طور الزام، به سطوح بین‌المللی بستگی ندارد، بلکه توانایی هر یک از شهرها در استفاده کارآمد ارتباطات موجود با منابع و بازارهای ارایه شده از سوی شبکه‌ی شهرها نیز از اهمیت زیادی برخوردار است. بنابراین، پاسخ شهرها به جهانی شدن، مدیریت مطلوب منابع خود در یک محیط جهانی جدید و در عین حال، حفظ روابط سنتی با مناطق اطراف است. پس حکمرانی خوب تنها یک هدف آرمانی نیست، بلکه برای سود جستن از شکوفایی جدید اقتصادی تمام شهرها و مناطق شهری پیش‌نیاز اصلی می‌باشد. لذا، به کارگیری مدیریت شهری توأم با مدیریت منابع، زمینه‌ی لازم را برای شکوفایی شهری در پی دارد. می‌دانیم که پیدایش و توسعه‌ی شهر، وجود تشکیلات سیاسی و اجتماعی و حضور دستگاهی هماهنگ کننده را ضروری ساخت و روابط شهرنشینی و پیدایش دولت در این مورد، بسیار واضح است (سلطان زاده، ۱۳۶۲: ۳۴).

امروزه عملکرد سازمان‌های دولتی از جمله عواملی محسوب می‌شوند که نه تنها در بافت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شهرها تأثیر می‌گذارند، بلکه در ایجاد رابطه‌ی بین شهرها و روستاها نقش عمده‌ای را ایفاء می‌کنند (رضوانی، ۱۳۸۲: ۱۱۵).

خصوصیات اطلاعاتی و ارتباطی جهانی شدن، در حال نفوذ در سراسر جهان‌اند و همه‌ی نقاط اکنون ناگزیر به مشارکت در دنیای جدیدند و این در حالی است که مسائل داخلی و محلی که جزو موضوعات اساسی اجتماعی و سیاسی ظهور می‌یابد، نباید از نظر برنامه‌ریزان دور بماند.

با نگرش خوش بینانه‌تر می‌توان گفت، جهان دیگر مجموعه‌ای از کشورها نیست، بلکه شبکه‌ای بی‌مرز از شهرهای متصل به هم است که قدرت در آن به صورت متعادل‌تر تقسیم شده و حاکمیت در آن مردمی‌تر می‌شود. همکاری‌های امیدوارکننده‌ای میان بخش دولتی و خصوصی و جامعه‌ی مدنی در حال تکامل است. میزان آگاهی از نیازها و حقوق زنان، بخش ناپذیری حقوق بشر، نیاز به مشارکت و نظارت اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی، روبه افزایش است. در بسیاری از مناطق، مردم با تغییراتی در ارزش‌های سنتی معنوی و اجتماعی و هنجارها و ظهور

فرهنگ مصرف گرایی ناشی از روند جهانی شدن مسخ شده‌اند. اما بسیاری از مناطق دیگر با تأکید بر هویت ریشه‌ها، فرهنگ و ارزش‌های خاص خود و نیز آگاهی از اهمیت محله، ناحیه یا شهر خود به فرهنگ محلی خود باز گشته‌اند (مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، ۱۳۸۸: ۲۶).

#### – اغنیاء و فقرا عامل تضاد در سکونتگاه‌های شهری

گرچه جهانی شدن در سه دهه‌ی اخیر ابعاد تازه‌ای پیدا کرده است، اما، پدیده‌ی تازه‌ای نیست. دنیای بشری از آغاز همواره به سمت جهانی شدن پیش‌رفته است، هر چند، این حرکت در چند دهه‌ی اخیر شتاب و وجوه تازه‌ای یافته است. نیروی عامل محرک جهانی شدن را باید در سرشت اجتماعی تولید جستجو کرد، تولید سرشتی اجتماعی دارد و همین امر آن را به سمت جهانی شدن پیش می‌برد. با این حال، برای این که بشر به مرحله‌ی فعلی جهانی شدن گام بردارد، می‌بایست راه درازی را طی و مراحل چندی را پشت سر بگذارد (پولادی، کمال، ۱۳۸۷: ۳۱۴).

بدون شک پدیده‌ی اغنیاء و فقراء در تمام شهرهای جهان و ایران به چشم می‌خورد و این مهم در عرصه جهانی شدن جایگاه گذشته خود را باید به پایگاه ارزشمندتری واگذار کند. در محلاتی از شهرها شکوه، عظمت، زیبایی، ثروت، رنگارنگی، فخر فروشی، تجدد طلبی، سلامت و ایمنی و در محلات دیگری از شهر فقر، تنگدستی، سکونتگاه‌های محقر، آلودگی‌ها، زائگی‌ها، حلبی آبادها، فقدان سلامت، عدم امنیت لازم برای خانواده‌ها، محله‌های متروکه و غیرمطمئن و بسیاری از فضاها و موانع نامرئی دیگر خود نمایی می‌کنند که در جدول شماره‌ی (۲) تبیین شده است.

این امر بدین معنی نیست که اغنیاء در لابلای لایه‌های فقر زندگی می‌کنند و به طور مستمر با آنان در تماس هستند و یا فقراء به همین صورت در توانمندی‌ها و امکانات اغنیاء در فرسودگی به سر می‌برند. چه بسا این دو گروه ماه‌ها و یا سال‌ها با هم کاری نداشته باشند، اما، هر دو گروه در شهر و شهر نشینی به اشتراک زندگی می‌کنند. آنچه آزرده‌گی، غم، بیماری، سرخوردگی و سوء تغذیه را با خود عجین ساخته است، فقراء می‌باشند نه اغنیاء.

در عصر جهانی شدن، سکونتگاه‌های انسانی حاصل سامان یافته‌ای از عناصر اجتماعی، اقتصادی و حتی سیاسی در سه سطح بین‌المللی، ملی و محلی است. اجرای طرح‌ها و برنامه‌های گوناگون موفقیت آمیز و یا شکست خورده در حوزه‌های گوناگون اجتماعی و اقتصادی و سیاسی مبین وضعیت روشن کشورهای مختلف و شهرها است، که امروز به جای کشورهای جهان باید به شهرهای به هم پیوسته جهان اشاره نمود که همه آئینه‌ی تمام عیاری از آشکار ساختن تغییرات به وجود آمده از فرایند و فرم‌های خاص ثروت و فقرند. هنر مدیران شهری جلوگیری از تمام فرایندهایی است که به هر مسأله‌ی فناوری اطلاعات، سبب شکاف بیشتر در طبقات ثروت و فقر می‌گردند. فناوری اطلاعات در کنار ثمرات ارزشمند خود، در صورت عدم نظارت بر سکونتگاه‌های انسانی چه بسا خود سبب ثروت و محرومیت گردد که این با جهانی شدن در تناقض است.

تشدید روند جهانی شدن و تغییر و تحولات بنیادی در مسائل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی سبب تغییر در شیوه‌ی زندگی در سکونتگاه‌های انسانی به ویژه شیوه‌ی زندگی و الگوهای شهر نشینی در جهان و ایران گردیده است و پسامدر نسیم بازتاب عوامل گوناگون از جمله سرمایه داری در جهان معاصر است که بیشترین پیوستگی و رابطه را با سرمایه داری مصرفی و تولید فرهنگی دارد.

جدول شماره ۴): وضعیت اقتصادی و اجتماعی اغنیاء و فقرای شهری در محلاتی از شهر

اغنیاء و فقرای شهری	اغنیاء در محلاتی از شهر	فقرای در محلاتی از شهر
وضعیت اقتصادی و اجتماعی	شکوه، عظمت، زیبایی، ثروت، رنگارنگی،	فقر، تنگدستی، سکونتگاه‌های محقر،
	فخر فروشی، تجدد طلبی، سلامت و ایمنی	آلونک‌ها، زاغه‌ها، حلبی آبادها، فقدان
		سلامت، عدم امنیت، محله‌های متروکه و غیرمطمئن و نامرئی

همین عوامل سبب شده، جهت از بین بردن نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی، به کانون‌های تولید، توزیع، علوم و فنون، کیفیت محیط شهری، هویت فضایی شهری، زیبایی‌های فضای شهری، افکار و اندیشه‌های مؤثر و مراکز تولید علم و فن آوری، عنایت ویژه صورت گرد.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که طرح‌های شهری در هدایت توسعه‌ی شهری به عنوان مهمترین ابزار، مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این طرح‌ها در ایران و جهان دستخوش تحولات فراوانی بوده‌اند که نیاز به ارزیابی تطبیقی، بررسی میزان موفقیت، کارآیی و مقبولیت را به شدت مطرح می‌سازد (وزارت کشور، ۱۳۸۲).

شهرهای میهن اسلامی ما در عرصه‌ی جهانی شدن پذیرای ساختار اقتصادی و بازسازی فضایی خوداند و از طرف دیگر، خود با مشکلات و معضلات خاصی روبرو‌اند. شهرها علاوه بر کانون اقتصادی و سیاسی و مرکز تولید علوم و فنون، خود را در بعد جهانی مطرح می‌سازند. اما این همه فعالیت در مسیر توسعه و توسعه‌ی پایدار، موفقیت مورد انتظار را در بر نخواهند داشت، مگر این که نابرابری‌ها از دامن جوامع شهری و سکونتگاه‌های انسانی زدوده گردد و اگر به دنبال مدینه‌ی فاضله نیستیم، حداقل قدم‌های کوچکی در این مسیر الهی و انسانی برداشته شود.



نمودار شماره (۱): اغنیاء و فقرای عامل تضاد در سکونتگاه‌های شهری

#### - مدیریت کارا و زدودن فقر و ایجاد سکونتگاه‌های امن شهری

شهر نشینی ویژگی‌های خاصی را می‌طلبد، از آن جمله، وجود مدیریتی کارا و دلسوز می‌باشد. این هنر برای همه مهیا نمی‌شود و افراد کار آزموده، دلسوز و پر تلاشی را طلب می‌کند. از لابلای صدها وظیفه بزرگ و کوچک باید آنهایی که در ساز و کار توسعه قرار دارند بیشتر مورد توجه واقع شوند. می‌توان مهمترین وظایف را به سمت و سوی تأمین زیرساخت‌های شهری مبرهن ساخت و پایدار نمودن زیر ساخت‌ها، خود پایه‌ی مستحکمی را برای سرمایه‌گذاری پدیدار می‌سازد که این امکان را به وجود می‌آورد تا سرمایه‌گذاری موجب تحول اقتصادی گردد. لیکن، زمانی که تحول اقتصادی در بعد ملی و جهانی جایگاه خود را استحکام بخشد، بزرگترین مدیریت، خود را به موفقیت رسانیده است. چرا که تحول اقتصادی قادر است در جوامع شهری تولید شغل نماید و مسیر را جهت ریشه کن کردن فقر هموار سازد.

زمانی که این مشکل‌ترین بخش مدیریت به خود جامعه عمل پوشانند، آن وقت بررسی نیازهای ویژه شهر و شهرنشینی در مرتبه‌ی بعدی اهمیت قرار می‌گیرد که باید به سرعت شناسایی و به مرحله‌ی اجراء درآید. یک نکته حایز اهمیت را نباید فراموش کرد که قدرت مدیران شهری زمانی توأم با موفقیت لازم خواهد بود که در فرایند



تصمیم‌گیری‌ها مشارکت شهروندان را در پی داشته باشند. این نیازها بیش از همه، تقاضای مسکن می‌باشد که بعد از غذا عامل اساسی به شمار می‌رود. هدف کلان مدیریت شهری، ایجاد محیطی قابل زندگی برای همه، همراه با عدالت اجتماعی، کارآیی اقتصادی و پایداری زیست محیطی است (کارگر، ۱۳۸۶: ۱۲).

شایسته است که هنگام شناسایی نیازمندی‌ها و توجه به تغذیه و مسکن شهروندان عنایت لازم به توسعه و توسعه پایدار صورت پذیرد، تا سلامتی و امنیت شهروندان که رکن مهم در پایداری شهری است، از نظر دور نماند و شهرها و کلان شهرها در عرصه جهانی شدن پایدارتر گردند.

در مدیریت شهری باید ریشه کن نمودن فقر به عنوان موضوع اصلی مد نظر باشد. زیرا، وسعت میزان فقر به طور مستقیم بر قابلیت، عملکرد و کارآیی تأثیر می‌گذارد. برنامه‌ی کاهش و ریشه کنی فقر در دو سطح اجراء می‌شود. ابتداء در سطح کلان، جایی که دولت مرکز مداخلات را تعریف و اجراء می‌کند، مثل: سرمایه گذاری، یارانه، قیمت گذاری و اعتبار. دوم در سطح محلی، که گروه‌های اجتماعی به صورت مستقیم از تعدادی از فعالیت‌ها مشتمل بر تأمین اعتبار، ارتقای زیرساخت‌های اولیه و زاغه‌ها، توسعه‌ی شرکت‌های کوچک کارآفرینی و تقویت مشارکت اجتماعی، حمایت می‌کنند.

سطح کلان بیشتر مورد توجه سازمان‌های بین‌المللی و بانک‌های توسعه بوده است که با حکومت‌های محلی کار می‌کرده‌اند. در حالی که، سطح محلی بیشتر توسط سازمان‌های غیر دولتی و مبتنی بر اجتماع محلی و سازمان‌های خیریه حمایت می‌شده است. بنابراین، حکومت‌های محلی فرصت‌هایی برای مبارزه علیه فقر از طریق اجرای هدفمند، سیاست‌هایی را دارد که دسترسی به مسکن و خدمات اولیه‌ی شهری را بهبود می‌بخشد. این سیاست‌ها، قوانین قانونمندی تصرف زمین، گسترش دسترسی به اعتبار برای سرمایه‌گذاری مسکن و شرکت‌های کوچک، حمایت از ارتقای شهری، ایجاد شغل و حمایت از بخش غیر رسمی جامعه را شامل می‌شود (مرکز مطالعات برنامه‌ریزی و شهر تهران، ۱۳۸۸).

لذا، با به وجود آمدن شرایط مطرح شده، دامنه‌ی فقر زدایی مهیا می‌گردد و مدیران شهری قادر خواهند بود با برنامه‌ی زمان بندی شده و طرح‌هایی لازم، نسبت به ریشه کن کردن فقر از سکونتگاه‌های شهری اقدام نمایند. توان‌های اجتماعی مردم، نقش مشارکت‌های مردمی، استفاده از نیروهای مردمی، توان‌های اقتصادی مردم، امکانات سرمایه گذاری بخش‌های عمومی و خصوصی، استفاده از امکانات بالقوه‌ای که می‌تواند به بالفعل درآمد و زمینه‌های تعالی اقتصادی و اجتماعی شهر را مهیا نماید (شیعه، ۱۳۸۷: ۱۳۲).

#### - نتیجه‌گیری و پیشنهادها

شهرها در فرایند جهانی شدن از یک طرف با چالش‌های فراوان و از طرف دیگر با فرصت‌های بی شماری مواجه می‌گردند. در شناخت شهرها باید دیدی همه جانبه داشت و در این شناسایی حتی بر وسعت مورد اشغال شهر، بر رخساره و سیما و سبک و اصول معماری آن، بر بناها و خیابان‌ها، بر خندق و برج و بارو و عبادتگاه شهر توجه داشت (فرید، ۱۳۶۸: ۶). در این فرایند، اهمیت سکونتگاه‌های شهری و توسعه‌ی پایدار اجتماعی و اقتصادی، پدیدار می‌گردد. جهانی شدن شهرها و در پیوست بودن آن‌ها با یکدیگر، تضادهایی را از نظر منافع و هزینه آشکار می‌سازد

که این تضادها در سکونتگاه‌های انسانی به نحو بارزی خودنمایی می‌کنند که مهمترین و اصلی‌ترین آن‌ها ایجاد شکاف عمیق میان اغنیاء و فقراء در شهر می‌باشد.

این امر کار سختی را فرا راه مدیران شهری ایجاد می‌کند و مدیران شهری باید با آگاهی لازم و شناخت ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های موجود در فرایند شهری شدن، هم گام با جهانی شدن در دنیای معاصر، قدم‌های مؤثری بردارند. بدیهی است که در این راستا، در روند توسعه در سکونتگاه‌های انسانی شهری، راه سخت و دشواری باید طی شود. زیرا آشکار نمودن محرومیت‌ها، بدبختی‌ها، خطر سلامت و بسیاری موارد دیگر که بیشتر به صورت پنهان وجود دارد، همه ناشی از فقر و نابرابری و بی عدالتی در بین سکونتگاه‌های شهری در مسیر جهانی شدن است. دیر زمانی است که شهروندان، طرح‌ها و روش‌های ساختمانی خاصی را در پاسخ به نیازها، امیال و محیط‌هایشان دنبال کرده‌اند (ارندت، ۱۳۸۷: ۵۱) که در جای خود هشدار را در برنامه‌ریزی مطرح می‌سازند.

بنابراین، مدیران شهری در این فرایند پرفراز و نشیب راه سختی را در پیش روی خود دارند که باید زمینه‌ی رشد اقتصادی را ایجاد و آن وقت در راستای عدالت اجتماعی شهروندان و حفظ بقاء و زیبایی‌های محیط زیست در زمینه‌ی متوازن نمودن اهداف جهانی شدن، گام‌های مؤثری بردارند تا شکاف بین اغنیاء و فقراء شهری روز به روز کمتر شده و نابرابری در سکونتگاه شهری کاهش و مسیر برای توسعه و توسعه‌ی پایدار هموار گردد.

#### - منابع

ارندت، رندل و دیگران (۱۳۸۷). منشور شهر گرایی، ترجمه علیرضا دانش و دیگران، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، ناصح.

پولادی کمال (۱۳۸۷). دانشنامه‌ی مدیریت شهری و روستایی، مؤسسه فرهنگی، اطلاع رسانی و مطبوعاتی، تهران.

تولون، بدری (۱۳۷۴). جغرافیای سکونت، مترجم محمد ظاهری، دانشگاه تربیت معلم تبریز.

رضوانی، علی اصغر (۱۳۸۲). رابطه‌ی شهر و روستا، پاستور، تهران.

سعیدنیا، احمد (۱۳۸۳). مدیریت شهری، وزارت کشور، سازمان شهرداری‌ها و دهرداری‌ها.

سلطان زاده، حسین (۱۳۶۲). روند شکل‌گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، انتشارات آگاه.

سازمان آمار کشور، سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۳۵.

سایت [http:// files. spac. ir](http://files.spac.ir) و [world. population data/ sheet, 2011](http://world. population data/ sheet, 2011)

شیعه، اسماعیل (۱۳۸۷). کارگاه برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه علم و صنعت.

صرافی، مظفر (۱۳۸۸). جهانی شدن، شهرهای جهانی و کلان شهر تهران، فصلنامه اقتصاد شهر، شماره ۳.

فرید، یداله (۱۳۶۸). جغرافیا و شهرشناسی، دانشگاه تبریز.

کارگر، بهمن (۱۳۸۵). امنیت شهری، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران (۱۳۸۸). شهرها در فرایند جهانی شدن، گزارش جهانی سکونتگاه‌های انسانی.

وزارت کشور (۱۳۸۲). سازمان شهرداری کشور، تدوین شیوه‌ی مناسب تهیه طرح‌های شهری در ایران.

هاروی، دیوید (۱۳۷۹). عدالت اجتماعی و شهر، مترجمان، فرخ حسامیان و محمدرضا حائری و بهروز قنادی زاده، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.

هفته نامه برنامه‌خبری - تحلیلی (۲۰۱۴)۴۵۲.